

İmâmiyye Şîası Rivâyet Kaynaklarına Göre İmâmların Allah'a İnanmayanlara Getirdikleri Akli Deliller

Abdulalim Demir*

Mostafa Azarakhshi**

ORCID: 0000-0002-6815-7739

ORCID: 0000-0002-9065-5304

Öz

Kişinin rabbini tanınması ya da inkâr etmesi insanlık tarihi kadar eskidir. Bezm-i elestle başlayan bu mesele, insan var olduğu müddetçe devam edecektir. Tarihin her döneminde münkirlere Allah'ın varlığını ispatlamaya çalışan âlimler hep olmuştur. Şîa imâmları da bunlar arasında takip ettikleri metodla temayüz etmişlerdir. Onlar, hem fitrî hem de akli delillerle, birbirlerinden farklı fikir ve düşünceye sahip olan münkirler ile mücadele etmek suretiyle yaratıcının varlığını ispatlamaya çalışmışlardır. İmâmlar, münkirlere evren ve yaratılışla ilgili çeşitli sorular sorarak onları yaratıcıyı inkârdan, O'nun varlığının ihtimali basamağına çıkartmaya çalışmışlardır. Bu basamağı yükselttikleri münkirleri başta burhân-ı hudûs olmak üzere birçok akli deliller kullanarak ikrâr ve imân makamına ulaştırmayı amaçlamışlardır. Ayrıca imâmlar yaratıcının duyularla hissedilemeyeceğini, teşbih, teccim gibi mahlûkata ait olan vasıflar üzerinden tanımlanamayacağını belirtmiş, onun varlığını zâtı ve sıfatlarını tasvir etmeye girişmeden akli delillerle kanıtlamaya çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Tevhîd, İnkâr, İmâmiyye Şîası, İmân, Akıl.

Gönderme Tarihi: 06/02/2021

Kabul Tarihi: 27/05/2021

* Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, Muş-Türkiye, abdulalimdemir@hotmail.com

** Dr., Tahran Şehid Beheştî Üniversitesi Hadis Anabilim Dalı, Tahran- İran, mostafaazarakhshi@gmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

DEMİR, A.- AZARAKHŞİ, M., "İmâmiyye Şîası Rivâyet Kaynaklarına Göre İmâmların Allah'a İnanmayanlara Getirdikleri Akli Deliller", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 8, S. 2, 2021, s.524-543.

According to the Narrative Sources of Imamiyya Shi'a, Rational Proofs (Al Dalil- Al Aqli) Brought by Imams for Those Not Believing in Allah

Abdulalim Demir*

ORCID: 0000-0002-6815-7739

Mostafa Azarakhshi**

ORCID: 0000-0002-9065-5304

Abstarct

It is as old as human history for one (person) to know or deny one's rab (god). This issue, which has started with bezm-i elest (Qalu Bala), will continue as long as human being exists. In every period of history, there have always been ulama (scholars) trying to prove the existence of Allah to disbelievers. Shi'a imams distinguished (came to the fore) among them with the method they followed. They tried to prove the existence of the creator by fighting (struggling) against disbelievers with different ideas and thoughts through both rational (al aqli) and natural (al fitrah) proofs. By asking various questions to disbelievers about the universe and creation, the imams tried to take them from the denial of the creator to the level (step) of the possibility of His existence. They aimed to convey the disbelievers they raised to this level (step) to the rank (position) of confession and faith by using many rational proofs, especially the burhân-ı hudûs (hudûth). In addition, the imams stated that the creator cannot be felt with the senses and cannot be defined with (over) qualities belonging to the creatures (makhlooqat) such as tashbih and tajsim and tried to prove His existence with rational proofs without attempting to describe hiszât (essence) and sıfats (attributes).

Keywords: Tawhid, Denial, Imamiyya Shi'a, Faith, Reason.

Received Date: 06/02/2021

Accepted Date: 27/05/2021

---

* Assistant Professor, Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith, Muş-Turkey, abdulalimdemir@hotmail.com

** Doctor, Tehran Shahid Beheshti University Department of Hadith, Tehran-Iran, mostafaaazarakhshi@gmail.com

You can refer to this article as follows:

DEMİR, A.- AZARAKHŞİ, M., 'İmâmiyye Şîası Rivâyet Kaynaklarına Göre İmâmların Allah'a İnanmayanlara Getirdikleri Akli Deliller', *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 8, Issue 2, 2021, p.524-543.

Рациональные доказательства, представленные имамами для неверующих, на основе источников шиитов – имамитов

Абдулалим Демир*

ORCID: 0000-0002-6815-7739

Мостафа Азарахши*

ORCID: 0000-0002-9065-5304

Резюме

Проблема познания своего создателя или его отрицания стара как сама история человечества. Начавшаяся с творения человека, она будет продолжаться до тех пор, пока существует человечество. На всех этапах истории были ученые, которые пытались доказать неверующим существование Бога. Среди них особо выделялись шиитские имамы, которые следовали своим методам убеждения. Борясь с неверующими, имеющие разные идеи и мысли, они пытались доказать существование Творца методом как естественных, так и рациональных доказательств. Задавая неверующим различные вопросы о Вселенной и творении, имамы пытались вывести их от отрицания Создателя до уровня возможного принятия Его существования. Используя множество рациональных доказательств, особенно аргумент о существовании, они стремились довести неверующих до уровня подтверждения и принятия веры. Имамы также заявляли, что Создателя нельзя ощутить чувствами, нельзя определить Его через качества, принадлежащие существам. Через сравнение и воплощение, они пытались доказать Его существование рациональными доказательствами, при этом не описывая Его сущность и атрибуты.

Ключевые слова: Тевхид, отрицание, шииты - имамиты, вера, разум.

Получено: 06/02/2021

Принято: 27/05/2021

---

*Доцент, Университет Муш Альпарслан Факультет исламских наук, Муш-Турция, abdulalimdemir@hotmail.com

*Доктор, Тегеранский университет Шахида Бехешти, факультет хадисов, Тегеран-Иран, mostafaaazarakhshi@gmail.com

Ссылка на статью:

DEMİR, A.- AZARAKHSHİ, M., “İmâmîyye Şîası Rivâyet Kaynaklarına Göre İmâmların Allah’a İnanmayanlara Getirdikleri Akli Deliller”, *академическая история и мысль*, Т. 8, NO.2, 2021, С. 524-543.

Giriş

İslâm düşünce tarihine bakıldığında insanoğlunun rabbini tanınmasıyla ilgili farklı yaklaşımlarının olduğu müşâhede edilmektedir. Fitrî olarak Allah'ı tanımanın mümkün olduğuna dair argümanlar ileri süren âlimler olduğu gibi nazarî/aklî delillere başvurmanın gerekli olduğunu benimseyenler de bulunmaktadır. Şîa imâmları, fitrî yolla Allah'ı tanıma konusunda insanları irşâd ettikleri gibi aklî delillerle de onlara rehberlik etmişlerdir. Onlara göre akılcı deliller, kişileri fitrî hatırlatmalardan alıkoymaması gerektiği gibi, fitrî rivâyetlere yönelip rasyonel istidlallerden de gâfil olunmamalıdır. Şîi muhaddisler, yaratıcının varlığını açıklayan her iki çeşit rivâyeti de imâmlardan nakletmişlerdir. Fakat çoğu Şîi kelâmcı Allah'ın varlığının gerekliliği ile ilgili bazı aklî deliller üzerinden neticeye varmak istemişlerdir. İbn Tâvûs'la (ö. 664/1265) birlikte Allah'ın varlığını ispatlama sadedinde toplum hem fitrî hem de aklî delil yöntemleriyle aydınlatılmaya başlanılmıştır. Böylece İmâmîyye Şîası'nda kelâmî delillerin yanı sıra fitrî deliller de canlanmıştır.¹

Allah'ın varlığını aklî istidlallerle temellendirmenin muhtevi olduğu Şîa hadis rivâyetleri incelendiğinde, çoğunlukla mezhebin, muhalif akideleri eleştirmeyi ve sağlam olduğuna inandıkları kendi akidelerini savunmayı amaç edindikleri görülmektedir.² Allah'ı tanıyan muvahhitler tarafından Allah'ın fiilleri üzerinde düşünme (her an rububiyet deryasına dalmak ve O'nu faaliyetlerinde görme) ile yaratılmamış bir yaratıcının varlığını inkâr eden ateistleri fiiller üzerinden düşünmeye sevk etme üzere ilâhî fiillerin Allah'a delaleti konusunda iki yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda birinci yaklaşımın izlerini Hz. Ali'den rivâyet edilen şu duasında müşâhede etmek mümkündür: “Allah'im, Sen, müminlerin kalplerine onları düşüncelerde ve kalbi vesveselerde yalnız bırakmanın acısından kurtararak ulaştın...”³ Görüldüğü üzere Allah'ın yokluğu hakkındaki aklî delillerin imkânsızlığı Şîa imâmları tarafından gerektiği yerde ve evhâm perdeleri kalktıktan sonra imânın yayılması için burhân babından kullanılmıştır.

Aklî delillerin amacı yaratıcıyı aklî yönden ispatlamaktır. Aklî yönden sâni'i ispatlamanın fitrî bilgi yönüyle ispatlamaktan farkı burada şudur: Aklî yönden ispatlanan bir

¹Ali b. Mûsâ b. Tâvûs, *Felâhu's-Sâil*, Sâzmân-ı Tebliğât-ı İslâmî, Tahrân 1388, s. 128.

² Örnek olarak bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk er-Râzî el-Küleynî, *el-Kâfi*, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Tahrân 1365,1: 73, 128; Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Mûsâ el-Kummî İbn Bâbeveyh, *et-Tevhîd*, Müessesetü Neşri'l-İslâmiyye, Kum 1398, s. 294; Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî el-Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1403, 3, s. 260-261.

³Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Alî et-Tûsî, *Misbâhu'l-Müctehid*, Müessesetu Fikhu's-Şîa, Beyrût 1411, s. 34.

tanrının muhatabın zihninde önceden varlığı meçhuldür. Ama fitrî hatırlatıcı yöntemde muhatabın Allah'ın varlığını bildiği varsayılmaktadır. Diğer bir ifadeyle fitrî hatırlatmada her ne kadar unutkanlık kişinin yaratıcısından gâfil olmasına sebep olmuşsa da Allah'ın her insanın vicdanının derinliklerinde bilindiği kabul edilmektedir. Bu durum, kişiye şüphelerin galebe çalmasından ya da diğer deliller vasıtasıyla kendi fitrî bilgisinden mahcup olduğuna işaret etmektedir.

Fitrî hatırlatıcı metod, zihni endişelerin hücumundan uygun işleri yapamayarak Allah'ın varlığının farz edilmesini bir kenara bırakmakta ve aklî gereklilik penceresinden yaratan ve yaratılmamış olan bir ilahın varlığını ispatlamaya çalışmaktadır. Aklî istidlal metodunda akıllı insan, yaratıcının varlığını, onu tanımadığından dolayı kabul etmemektedir. Bilakis yaratılanların ve inkâr edilemez eserlerin varlığına şahit olmak, onlarda yaratan ve kendisi yaratılmayan bir rabbın varlığını kabul ettirmektedir. Bu bağlamda makalede Şîî imâmların Allah'ı tanımayanlarla yaptıkları tartışmalarda konuya nereden başladıklarının ve hangi delillere başvurduklarının izi sürülecektir. Dolayısıyla çalışmamızda ana hatlarıyla bu iki soruya cevap aranmaya çalışılacaktır.

1. Allah'ı İnkâr Edenlere Aklî Delillerle Karşılık Verme Adımları

Şîî imâmları, Allah'ı inkâr edenlere karşı aklî deliller kullanarak hassas adımlar atmışlardır. İlk olarak Allah'ı inkâr etmenin akıllıca bir şey olmadığı konusunda mu'ârizları ikna etmekle işe başlamışlardır. Böylelikle münkiri Allah'ı inkâr basamağından O'nun varlığının ihtimal dairesinde olduğu basamağına çıkartmayı hedeflemişlerdir. Ondan sonra mantikî istidlallerle görünenlere benzemeyen bir yaratıcının varlığını ispatlama çabasına girmişlerdir. İmâmlar dinin iki ana esasını merkeze alarak mezkûr metodu uygulamışlardır. İmâmlar, metodlarına Allah'ı inkâr etmeyi ve ta'tîl⁴ nefyetmekle başlayıp onu herhangi bir cisme benzetmeyi/teşbihi reddetmekle devam etmişlerdir. Bu metodlarında imâmlar bir konuyu diğerine tercih etmemiş, ikisini beraber ele almışlardır. İnkârcıların tutumlarını eleştirirken imâmların takip ettikleri merhaleleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

---

⁴ Ta'dil'den kasıt Allah'ı nefiy ve inkârdan, âlemleri idare etmekten ya da bile birliğinin mümkün olmadığından tenzih etmektir. Ta'dil kökünden türeyen muattıla erken dönemlerde Allah'ın zâtını sıfatlarından ayıranlar için kullanılırken sonraki dönemlerde onun varlığını tanımayan, tabiatın tasarrufundan bağımsız varlığını devam ettirdiğini iddia edenler için de kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda muattıla kavramı yerine ehl-i ta'til tâbiri de geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristânî, *Nihâyetü'l-Ikdâm fî İlmi'l-Kelâm*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004 s. 74; Râğîb el-İsfehânî, "Atl", *el-Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, (çev. Abdülbaki Güneş -Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2012, s. 708-709; Sinanoğlu, Mustafa "Muattıla", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 330-331.

1.1.Hisçilerin Akli Delillerle Çürütülmesi

Şîa imâmları beş duyu organı ile hissedilmeyen yaratıcıyı inkâr eden hisçilere/duyumculara dünyanın her yerini dolaşıp dolaşmadıklarını sorup onları her yeri görmediğine ikna ettikten sonra mantikî bir yolla onların iddialarını şu şekilde çürütmeye çalışmışlardır. “Akıl hükmetmektedir ki eğer kişi bir şeyin varlığından habersizse, sırf habersizlik o şeyin varlığını inkâr ettiremez.”⁵ Onlara göre hissî idrakleri merkeze alan münkirler, bu temel akılcı ilkeye bağlı kaldıkları müddetçe Allah’ı inkâr edemezler. Bu ilke kişinin görünen, hissedilen bir yaratıcının varlığını istemesi onun dışındakileri reddetme düşüncesini kapsamasından dolayı anlamlıdır.

Ca’fer es-Sâdık (ö. 148/765), Mısır’dan kendisi ile görüşmeye gelen ve “zındık” olarak tabir ettiği bir kişiyle yaptığı münazarada bu akli delili kullanarak yaratıcının varlığını savunmuştur. es-Sâdık münazaranın başında onun dünyanın birçok yerinden bîhaber olduğunu ona itiraf ettirdikten sonra şöyle demiştir: “Şaşılacak bir durumdur ki sen doğuya, batıya gitmemişsin, yerin derinliklerini ve gökyüzünü araştırmamışsın. Bu mekânlardan ve onların arkasındakilerden bîhaber olmanla birlikte içlerindeki şeylerin varlığını reddediyorsun. Akıllı insan bilmediğini hiç inkâr eder mi?” Bu açıklamalarla akli bir mülahazayla karşılaşan münkir, ona ancak şu cevabı verebilmiştir: “Şu ana kadar hiç kimse bana böyle bir şey söylememiştir.”⁶ Buna benzer başka bir tartışma da es-Sâdık ile Allah’ı inkâr eden ve “Sadece hissettiğim şeylere inanırım” diyen Hintli bir tabip arasında geçmiştir. es-Sâdık ona “Sen bütün âlemlere yolculuk ettin ve bütün hissedilebilen mevcudâtı hissettin de mi Allah’ı inkâr ediyorsun. Sen en çok şunu söyleyebilirsin: ‘Ben yaratıcının varlığı konusunda şüphe içerisindeyim.’ Nereden bilebilirsin ki belki inkâr ettiğin rab duygularının hissedemediği, ilminin ihata edemediği mekânda olabilir.” şeklinde hitap etmiştir. es-Sâdık’ın bu açıklamalarından sonra Hintli tabip yaratıcıyı inkâr etme basamağından bilgisinin ihata edemediği bir yerde bir yaratıcının var olabileceği basamağına çıkmıştır. es-Sâdık tabibin mezkûr kabulünden sonra ona, “Öyleyse sen Allah’ı inkârdan onun varlığı hakkında şüphe duyma mertebesine çıktın. Umarım ki oradan da Allah’ı tanıma evresine geçersin”⁷ demiştir.

es-Sâdık’ın kullanmış olduğu söz konusu akli delilin temellerini Kur’ân’da da bulmak mümkündür. Örneğin, Kur’ân, müşrikleri “Onlar, ilmini kavrayamadıkları ve kendilerine yorumu gelmemiş olanı yalanladılar”⁸ şeklinde tenkit etmektedir. Mekke müşriklerinin

⁵E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, s. 294; M. Meclisî, *a.g.e.*, 3: 155.

⁶E. Küleynî, *a.g.e.*, 1: 73; E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, s. 294.

⁷M. Meclisî, *a.g.e.*, 3: 155.

⁸Yûnus, 10/39.

özelinde bütün insanlar ilimlerin hepsini kuşatamadığı gibi maddi âlemdeki her şey hakkında da bilgi sahibi değildir. Farz-ı muhâl eğer ki Allah, cisim olmuş olsaydı insan, ilmî yetersizliğinden onu göremediği için inkâr edemezdi. Bu nedenle, Allah'ı ilmî yetersizlikten dolayı inkâr etmek rasyonel akıl standartlarına uymamaktadır.

1.2. İmâmların Allah'ın Varlığını İspatlamak İçin Ortaya Koyduğu Deliller

Yaratıcıyı inkâr edenleri mantikî bir usûl ile tenkit ettikten sonra Şîî imâmların attıkları ikinci adım, onun varlığını aklî delillerle ispatlamaktır. İmâmlar böylelikle münkirleri inkârdan Allah'ın var olma ihtimaline oradan da ikrâr ve imân makamına çıkarmayı hedeflemektedir. Bu konuda münkire rehberlik etmek için çeşitli deliller kullandıkları müşahede edilmektedir.

Mahlûkatın kendiliğinden oluşmadığını ve var olabilmeleri için yaratan bir yaratıcıya ihtiyaç duyduklarını aklî delillerle ispatlamak, imâmların aklî istidlalleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Onların yaratıcıyı ispatlamak için ileri sürmüş oldukları delilleri; Allah'ı inkâr edenlerle yüz yüze açıkça yapılan konuşmalar ve mü'min muhataplara yapılan konuşmalar olmak üzere iki kategoriye ayırmak mümkündür. İmâmlar yaptıkları bu konuşmalarla inkârcıları tenkid ederek onların yaratıcının yokluğu hakkındaki kanaatlerini sorgulamalarını sağlamak ve yaratıcının var olma ihtimalini teyit etmek üzere kalplerine şüphe atmak istemişlerdir. Ayrıca mü'min muhataplarla yaptıkları konuşmalarla da onların imânlarını kuvvetlendirmek istemişlerdir. Bu meyanda imâmların kullandıkları bazı delilleri aşağıda belirtildiği gibi sınıflandırmak mümkündür.

1.2.1. Hudûs Delili

İmâmların yaratıcıyı ispatlamak ve ta'tili reddetmek için kullanmış oldukları metodlardan birisi araştırma metodudur. Daha sonra bazı kelâmcılar bu metodu burhân-ı hudûs başlığı altında ele almışlardır. Burhân-ı hudûs delilini kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:⁹ Evrendeki canlıları sürekli etkileyen değişiklikler de göstermektedir ki mevcudat hâdistir.¹⁰ Hâdis olanda muhdis olana ihtiyaç duymaktadır. Muhdis de kendisini yaratan başka bir sâni'e ihtiyaç duymaktadır. İhtiyaç duyma ile ilgili olaylar dizisi ebedî ve tesadüfî olmayan bir varlıkta sona ermelidir.¹¹

Hudûs delilinin mantikî örgüsünü imâmların açıklamalarında kolaylıkla görmek

⁹ Hudûs delili ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 1999, s. 46-52; Bekir Topaloğlu, "Hudûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, TDV Yayınları İstanbul 1998, s. 304-309.

¹⁰ Olmuş ve olacak olan olaylardan etkilenen her şey hadistir.

¹¹ Cemâlüddîn el-Hasen b. Yûsuf b. Alî b. Mutahhar 'Allâme el-Hillî, *Keşfu'l-Murâd fi Şerhi Tecridi'l-İtikâd*, Müessesetü Neşri'l-İslâmî, Kum 1413, s. 280. Ayrıca bkz. Emrullah Yüksel, *Sistemik Kelâm*, İz Yayınları, İstanbul 2011, s. 33-35.

mümkündür. Örneğin, Hz. Ali'nin hutbelerinden birisinin girişinde eşyaların hâdis oluşu ve Allah'ın ezeli oluşu şu şekilde beyan edilmektedir: “*الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمُلْهُمِ عِبَادَهُ حَمْدَهُ وَ فَاطِرِهِمْ عَلَى مَعْرِفَتِهِ* / *Bütün övgüler kullarına hamdini ilham eden, onları rububiyetini bilecek fitratla yaratan ve yaratmasıyla kendi varlığına; yaratığını sonradan var etmesiyle kendisinin öncesiz olduğuna, onları birbirine benzer kılmasıyla kendisinin benzeri olmadığına kılavuzlayan Allah'a mahsustur.*”¹² Hz. Ali mezkûr hamdelesinde hem fitrî hem de aklî yönden Allah'ı tanımaya işaret etmiştir. Şöyle ki Hz. Ali'nin sözünde geçen “*الدَّالُّ عَلَى وُجُودِهِ بِخَلْقِهِ*” ifadesi burhân-ı tedbirine nazırken “*وَبِحُدُوثِ خَلْقِهِ*” ise burhân-ı hudûsu açıklamaktadır.

Hz. Ali'nin yukarıdaki hamdelesinin benzeri de *Nehcü'l-Belâğa*'da şu şekilde geçmektedir: “*الْحَمْدُ لِلَّهِ الدَّالُّ عَلَى وُجُودِهِ بِخَلْقِهِ وَ بِمُحَدَّثِ خَلْقِهِ عَلَى أَرْزَلِيَّتِهِ* / *Bütün övgüler kendi varlığına, yaratığını sonradan var etmesiyle kendisinin öncesiz olduğuna delalet ettiren Allah'a mahsustur.*”¹³ Aynı şekilde *Nehcü'l-Belâğa*'nın diğer hutbelerinin başında da bu mevzu farklı açılardan ele alınmıştır. Örneğin 185. hutbenin başında Hz. Ali şu şekilde hamd etmiştir: “*الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَا تُدْرِكُهُ الشَّوَاهِدُ وَلَا تُحَوِّبُهُ الْمَشَاهِدُ وَلَا تَرَاهُ النَّوَاطِرُ وَلَا تَحْجُبُهُ السَّوَاتِرُ الدَّالُّ عَلَى قِدَمِهِ بِحُدُوثِ خَلْقِهِ* / *Duyu organlarının idrak edemediği, mekânların kapsamadığı, bakanların göremediği, örtülerin örtemediği; mahlûkatı yaratmayı ezeliyetine ve varlığına, mahlûkatın benzerliğini ise hiçbir şeye benzemediğine delil kılan Allah'a hamd olsun.*”¹⁴ Aynı hutbenin farklı yerlerinde mezkûr konu şu şekilde vurgulanmaktadır: “*الاشياء علي ازليته مستشهد بحدوث* / *Eşyaların hâdis oluşu onun ezeli oluşuna şahitlik etmektedir.*”¹⁵ “*الدَّالُّ عَلَى قِدَمِهِ بِحُدُوثِ خَلْقِهِ وَ بِحُدُوثِ خَلْقِهِ عَلَى وُجُودِهِ*”¹⁶ Burada Hz. Ali, mahlûkâtın hâdis oluşunu hem yaratıcının varlığına hem de ezeli oluşuna delil olarak getirmiştir.

Hz. Ali başka bir hutbesinde bu konuyla ilgili daha fazla bilgi vermiş, mekân ile hareketi hudûsun delili olarak göstermiş ve bunların Allah için geçerli olmadığını belirtmiştir. Kendisinin yarattığı sükûnet ve hareket, kendisine cari edilemez; yarattığı şeyler onu yaratamadığı gibi vücuda getirdiği şeyler de onu vücuda getiremez. Böyle olsaydı zatı değişir, kühü parçalanır ve ezeli olamazdı. Farz-ı muhâl eğer onun için bir “ön” olsaydı, “arka” da

¹²E. Küleynî, *a.g.e.*, 1: 139.

¹³Şerîf Ebû'l-Hasan Muhammed b. el-Hüseyîn b. Mûsâ el-Mûsevî er-Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, thk. Sübhî es-Sâlih, Dâru'l-Kutubi'l-Lübnâniyye Beyrût 2004, s. 211, (152. Hutbe).

¹⁴Ş. Radî, *a.g.e.*, s. 269, (185. Hutbe).

¹⁵Ş. Radî, *a.g.e.*, s. 269, (185. Hutbe).

¹⁶Ş. Radî, *a.g.e.*, s. 269, (185. Hutbe).

söz konusu olurdu. Böylece zatında bir eksiklik meydana gelir ve tamamlanmaya ihtiyaç duyardı. Bu durumda onda yaratılmışlık nişanesini ortaya çıkarırdı. Başkaları kendisine delil olduğu hâlde, kendisi delil olurdu. Hâlbuki bütün yaratıklar, O'nun varlığının delili ve nişanesidir.¹⁷ Bu konunun detayı ileriki başlıklarda ele alınacağından burada sadece iki noktaya işaret etmekle iktifa edilecektir. Birincisi İbn Ebi'l-Hadîd'in (ö. 656/1258) belirttiğine göre kelâmcılar, burhân-ı hudûs ve kıdemi Hz. Ali'nin mezkûr sözlerinden öğrenmişlerdir.¹⁸ İkincisi ise yukarıda da geçtiği üzere Hz. Ali, hutbelerinde Allah'a mekân ve hareket izafe etmenin onun ezeli oluşuyla çeliştiğini vurgulamıştır. Bu hususlara sahip olan bir varlık sadece ezeli değil, aynı zamanda ezeli bir mevcudatın varlığına işaret etmekte ve ona ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla mevcudatın hadis oluşu, Allah'ın varlığına ve ezeli oluşuna delildir.

1.2.2. Allah'ı Tedebbür Etme Nişanelerini Hatırlatma

Kelâm ve felsefe ilimlerinde genellikle Allah'ı düşünme ve onun nişaneleri ile tedebbür etme konusu "Burhân-ı Nazm" ya da "Gaye ve Nizâm Delili" başlıkları altında ele alınmaktadır. Şîî imâmın beyanatlarında ise genellikle "nazm" kelimesinin yerine "tedbir" kelimesi geçmektedir.¹⁹ Bazen burhân-ı nazm'ı ifade etmek için de itkân-ı sun' kavramını da kullandıkları görülmektedir.²⁰ Kısaca burhân-ı nazm; evrende ve varlıklarda görülen nizâm ve sisteme bakarak bunların kendi kendilerine oluşmadığını bir gayeye binaen meydana getirildiklerini, onlara bu düzeni veren birinin olması gerektiği düşüncesinden hareketle yaratıcıya varma düşüncesini ifade etmek için kullanılmaktadır.²¹

Şîî imâmlar, insanları tezkiye etmek ya da yaratıcının varlığından gâfil olanlara cevap vermek için yaratılış konusu üzerinde inceliklerle çalışmışlar ve konuyu temellendirmek için birçok delil ortaya koymuşlardır. Bu konuda Hz. Ali, "Allah'ın yarattıklarını görmesine rağmen Allah'ın varlığı konusunda şüphe içerisinde olanlara şaşarım"²² demiştir. Aynı şekilde karıncanın yaratılışı ve rızkı hakkında yaptığı bir konuşmasında konuya şu şekilde değinmektedir: "Tedbir ve takdir ediciyi inkâr edene yazıklar olsun! Onlar, hiçbir delile dayanmadan, hiçbir araştırma yapmadan ekicisiz çıkan bitkiler gibi olduklarını ve çeşit çeşit suretlerin yapıcısının bulunmadığını sanıyorlar. Ustasız bina veya suç işleyen olmadan suç

¹⁷ Ş. Radî, *a.g.e.*, s. 273, (186. Hutbe); Ayrıca bkz. Seyyid Razi, *Nehcü'l-Belâğa*, thk. Seyyid Ali Hüseyinî Buhtî, (çev. Kadri Çelik), Kevser Yayınları, İstanbul 2013, s. 283.

¹⁸ Ebû'l-Hamîd İzzuddîn Abdulhamîd b. Hibbetullâh el-Medâinî İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehcü'l-Belâğa li İbn Ebi'l-Hadîd*, Mektebu Âyetullah el-Me'reşî en-Necefî, Kum 1404, 13: 78.

¹⁹ Ş. Radî, *a.g.e.*, s. 126, 261, 271.

²⁰ M. Meclisî, *a.g.e.*, 3: 189.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Taylor, A.E. "Tabiattan Tanrıya" (çev. Mehmet Aydın), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*; S. 3, İzmir 1986, s. 235-243; M. Aydın, *a.g.e.*, s. 62.

²² Ş. Radî, *a.g.e.*, s. 491.

olur mu?”²³ Hz. Ali bu ifadeleriyle aklî delillerden hareketle bir binayı inşa eden ustanın ortalarında görünmemesinin onun var olmadığı anlamına gelmediğini belirtmektedir. Ayrıca ustanın eseri olan bina onun varlığına nasıl delalet ediyorsa, mahlukât da aynı şekilde Allah’ın varlığına delalet etmektedir. Hz. Ali başka bir hutbesinde aklî delillerin insana yaratıcının varlığını gösterdiğini şu şekilde beyan etmiştir: “*Aklın, sağlam tedbirleri onun varlığının alametlerini bizlere göstermesi açıktır.*”²⁴ Bu ifadelerin benzerleri Hz. Ali’nin başka sözlerinde de geçmektedir.²⁵ Hz. Ali’ye ait mezkûr ifadelerin hepsi eserden ustaya gitme şeklindeki mantık örgüsüne dayanmaktadır. Ona göre bu dünya ve onun içindeki eserler yaratıcının varlığının delillerindendir. Hz. Ali dışındaki diğer Şîî imâmın rivâyetlerinde de aynı aklî yöntemi tespit etmek mümkündür. Örneğin, Ca‘fer es-Sâdık, İbn Ebû’l-‘Avcâ (ö. 155/772) ile yaptığı münazarasında ona şöyle bir soru sormuştur: “*أَمْ مَصْنُوعٌ أَنْتَ أَوْ غَيْرُ مَصْنُوعٍ؟*” / *Sen yaratılmış mısın? Yoksa yaratılmamış mısın?*” bu soruya karşılık da “*أَنَا غَيْرُ مَصْنُوعٍ*” / *Ben yaratılmamışım cevabını verdi*” Yani benim var oluşumda hiç bir irade rol oynamamıştır. Bunun üzerine es-Sâdık, “*Eğer yaratılmış olsaydın nasıl olacağını bana tasvir et.*” es-Sâdık’ın bu sözünü aktaran Hişâm b. Hakem (ö. 179/795) şöyle demektedir: İbn Ebû’l-‘Avcâ bir müddet başını önüne eğdi elindeki çubukla kendisini oyaladı ve cevap vermedi. Daha sonra “Uzun, geniş, derin, kısa, hareketli ve sakın bunların hepsi yaratıcıların sıfatlarındandır” dedi. es-Sâdık, “Sen bunların dışındaki yaratılmışların sıfatlarını bilmiyorsan kendini yaratılmış olarak kabul etmen gerekir”²⁶ dedi. es-Sâdık’ın zındıklıkla itham ettiği birisiyle yaptığı bir münazarasında o zatın “*فَمَا الدَّلِيلُ عَلَيْهِ*” / *Allah’ın varlığına ne delalet ediyor?*” sorusuna es-Sâdık, aklî metodları kullanarak şu şekilde cevap vermiştir: “Fiillerin varlığı, onları yapan birinin varlığına işaret etmektedir. Sağlam bir şekilde yapılmış bir binaya baktığın zaman o binayı yapan birinin/ustanın varlığına ustasını görmemene rağmen kanaat getirmez misin?”²⁷ Görüldüğü üzere es-Sâdık’ın getirdiği örnek Hz. Ali’nin örnekleriyle ve mantık örgüsüyle benzeşmektedir.²⁸ Bir binaya bakıldığında aydınlatma, ısıtma, soğutma sistemi, mutfak, yatak odası, merdiven, hamam, tuvalet gibi imkânların orada yaşayacak olanların hayatlarını kolaylaştıracak şekilde binada var olduğu görülecektir. Aklî kurallara göre bir bina için bütün bunları tasarlayan ve yaptıran birinin olması elzemdir. Eğer birisi bu

²³Ş. Radî, *a.g.e.*, s. 271; Razi, *a.g.e.*, s. 281.

²⁴Ş. Radî, *a.g.e.*, s. 271.

²⁵Örnek olarak bkz. Ş. Radî, *a.g.e.*, s. 126, 269.

²⁶E. Küleynî, *a.g.e.*, 1: 76; E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, s. 296.

²⁷E. Küleynî, *a.g.e.*, 1: 81; E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, s. 244.

²⁸Burada es-Sâdık binayı yapan banîden hareketle Allah’ın varlığını ispatlamaya çalışmıştır. Ona göre her akıllı, bina için ustanın varlığını kabul etmektedir. Aynı şekilde *Nehcül-Belâğa* da Hz. Ali’nin şöyle dediği zikredilmektedir: “*هَلْ يَكُونُ بِنَاءٌ مِنْ غَيْرِ بِنَانٍ*” / *Hiç bina ustasız olur mu?*” Bu örneklerden hareketle yaratıcıyı ispatlamak için imâmın aynı metodu kullandıkları söylenebilir. Bkz. Ş. Radî, *a.g.e.*, s. 271.

binanın tesadüfî olduğunu ve süreç içerisinde bu imkânlarla sahip olduğunu iddia ederse hiçbir akıllı, onun bu iddiasını kabul etmeyecektir. Dolayısıyla âlemler ve içerisindekiler de süreç içerisinde oluşmamış, onları yaratan bir sâni‘i hakîm vardır.

İmâmın, insanların yaratılışı ve yaratıcının varlığı ile ilgili mezkûr delilleri kullandıkları gibi başka deliller de kullandıkları rivâyet edilmiştir.²⁹ Onların kullandıkları delillerin en ayrıntılısı Ca‘fer es-Sâdık’ın Mufaddal b. Ömer’le (ö. II./VIII. yüzyıl?) bir kaç oturumda yaratılış ve mevcudatla ilgili yaptığı konuşmalarında görülmektedir. Örneğin, dünyanın parçaları arasındaki dengenin Sâni‘i-hakîmin varlığına ve birliğine işaret ettiğini belirtmektedir.³⁰ es-Sâdık özetle şöyle demektedir: *“Ey Mufaddal! Allah’ın varlığına delalet eden ilk işaret bu dünyayı ve onun cüzlerini, sistemini şimdi üzerinde bulunduğu hal üzere yaratmasıdır. Eğer kendi fikir ve aklî tecrübelerine bu âlemi düşünecek olursan insanların ihtiyaç duyduğu her şeyin onda inşa edilmiş bir ev gibi olduğunu görürsün... Bu da dünyanın mahlûk olduğuna açık bir delildir. Dünyayı ince ve hassas bir program içinde hikmet, nizâm, hüküm ve melekelerle yaratan Allah tektir... Şüphesiz o, inkârcıların dediklerinden, mülhitlerin ona izafe ettiklerinden ve inandıklarından uzaktır.”*³¹

Bu konu ile ilgili diğer bir örnek de Hz. Ali ile Hristiyanlığı benimsemiş olan Câslık arasında geçtiği rivâyet edilen konuşmada ön plana çıkmaktadır. Bu sohbet sırasında Hz. Ali, Câslık’e Allah’ın cisim olmadığını ve duyularla tam algılanamayacağını söyleyince Câslık ona görünmeyen birisine nasıl iman ettiğini temellendirmesini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, her şeyin yaratıcısı olan Allah’ın bir miktar vasf edilebileceğini, duyuların da onu insana kıyas ederek biraz hissettirebileceğini belirttikten sonra O’nu tanımanın en iyi yolunun bunlardan hiç biri olmadığını bilakis akılları hayrete düşüren yarattıklarının olduğunu belirtmiştir.³² Rivâyetin devamında Hz. Ali vehbî bir ilimle Câslık’ın niyetinin halis olmadığını, söylediklerinin aksine hidayete erme ya da araştırma niyetiyle münazara etmeye gelmediğini; bilakis onunla inatlaşmak ve onu susturmak için geldiğini belirtmiştir. Ona yolda gelirken bir rüya gördüğünü Allah’ın rüyasında onu bahsi geçen davranışlardan men ettiğini belirtince o da tasdik edip Müslüman olmuştur.³³ Bütün bu örnekler göstermektedir ki Şîa imâmı Allah’a inanmayanlarla aklî ve ilmî delillerin yanında kendilerine bahşedildiği iddia edilen vehbî ilimle de mücadele etmişlerdir.

²⁹E. Küleynî, *a.g.e.*, 1: 83; E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, 243; M. Meclisî, *a.g.e.*, 3: 19-55.

³⁰M. Meclisî, *a.g.e.*, 3: 57-152.

³¹Mufaddal b. Ömer Cu‘fî Kûfî *Tevhîdu’l-Mufaddal*, İntişârâtı Mektebetü’l-Dâverî, Kum 1969, s. 11-12.

³²Ebü Ca‘fer Muhammed b. el-Hasan b. Alî et-Tûsî, *el-Emâlî*, Dârü’s-Sekâfe, Kum 1414, s. 220.

³³E. Tûsî, *a.g.e.*, s. 220-221.

2. Allah'ın Görünmezliğinin Zorunluluğu İle İlgili Akfî Deliller

Görmediği bir varlığa inanma ya da inanmama tartışmasının kökeni çağlar ötesine kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla bu savı bir zaman dilimine hasretmek mümkün değildir. Konu ile ilgili tartışmalar Müslüman düşünürlerin eserlerinde hatta şiirlerinde bile işlenmiştir. Söz gelimi Yunus Emre'nin “*Kim gördü anı ayân ne nakş-u ne hod nişan*”³⁴ dizesi bu bağlamda zikredilebilecek örneklerdendir.³⁵ Hadis ve kelâm kitaplarında rü'yetullah başlığı altında ekollerin konuya yaklaşımı detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.³⁶

Müslümanlar kalbi marifet vasıtasıyla yaratıcının varlığına inanmakta ve onun mahlûk olmayan bir hâlık olduğuna imân etmektedirler. Fakat bazı münkirler, Allah'ın görülmemesini onun gerçekte olmadığına delil olarak ileri sürmektedirler. Onların bu iddialarına karşılık Ehl-i Beyt imâmı, yaratıcının görünmezliğini akfî yolla ispatlamaya çalışmaktadırlar. Ali er-Rızâ'nın (ö. 203/819) hizmetçilerinden olan Horasanlı Muhammed b. Abdullah'ın rivâyet ettiğine göre zındıklardan biri arkadaşlarıyla birlikte sekizinci imâmın yanına gelmiş ve ona çeşitli sorular sormuştur. Onun sorularından ve imâmın ona verdiği cevaplardan birisi de şudur:

Adam: “Allah'ın nasıl bir şey ve nerede olduğunu bana anlatır mısın?”

er-Rızâ: “Nere olmadan, nereye nerelik veren O'dur; nasıl olmadan, nasıla nasıllık kazandıran O'dur. Dolayısıyla O, nasıllık ve neredelik ile tanınmaz; duyularla algılanmaz ve hiçbir şeyle mukayese edilmez.”

Adam: “Duyulardan hiçbiriyle algılanmadığına göre, demek ki gerçekliği yoktur.”

er-Rızâ: “O'nu algılamaktan aciz kalınca, O'nun rubûbiyetini inkâr ediyorsun! Ama biz, duyularımız O'nu algılamaktan aciz kalınca, O'nun diğer her şeyin tersine Rabbimiz olduğuna yakinen iman ediyoruz.”

Adam: “O'nun ne zamandan beri var olduğunu bana söyler misin?”

er-Rızâ: “Sen O'nun ne zaman olmadığını bana söyle, ben de ne zamandan beri var olduğunu sana söyleyeyim.”

Adam: “Varlığının kanıtı nedir?”

³⁴ Mehmet Nuri Yardım, *Yunus Emre Divanı*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1999, s. 216.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Yasa, “Tanrı Kavramının Ateolojik Yorumu ve Ateistik ‘Görerek İnan’ Savı: Bir Paradoksun Aldatıcı Yönünün Çözümüne Doğru”, *Ekev Akademi Dergisi*, S.13, Basım Yeri Yok 2002, s. 80-85.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kâdı Abdulcabbâr, Ebû'l-Hasan b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, thk. Abdulkerim Osman, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire 1996. s. 233-236; Saaduddin et-Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991 s. 34; Georges Vajda, “Bazı Şîi-İsnâ-Aşeriyye Yazarlarına Göre Allah'ın Görülmesi (Rü'yetullah) Meselesi”, (çev. Sabri Hizmetli), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 28, Ankara 1981, s. 369 vd.

er-Rızâ: “Ben, bedenime baktığımda onun enine veya boyuna bir eklemeye veya eksiltmeye bulunmaya, istenmeyen şeyleri ondan defedip, faydalı şeyleri ona çekmeye gücümün yetmediğini görünce, bu yapının bir yapımcısının olduğunu anladım, varlığını da ikrar ettim. Ayrıca, O’nun kudretiyle dönen göğün dönüşünü, bulutların oluşumunu, rüzgârların dolaşımını, güneşin, ayın, yıldızların yörüngelerinde akışını ve daha nice hayret verici apaçık nişaneleri görüyor, anlıyorum ki bu düzenin bir ölçüp biçeni, bir icat edeni vardır.”³⁷

Zındıklardan olan bu kişi materyalistler gibi sadece duyularla algılanan şeylerin var olduğuna inandığından Ali er-Rızâ Allah’ı duyularla algılanmaktan münezzehtir. O, yaratıcının duyularla algılanamamasını yanlış anladığından O’nun var olmadığını ileri sürmüştür. Meclisî’nin (ö. 1110/1698) tabiriyle bu şahsın kuruntusu aklına galip gelmiştir.³⁸ Çünkü akıl eşyaları müşahade etmekle eşyanın var olduğuna hükmetmektedir. Diğer bir ifadeyle her ne kadar Allah’ın zatı duyularla algılanmazsa da onun nizâmı ve yaptığı eserlerin hepsi duyularla algılanmaktadır. Bundan dolayı bilge insanlar Allah’ın varlığına şahadet etmektedirler.

Ali er-Rızâ mezkûr konuşmasında şu önemli noktaya işaret etmektedir. Eğer Allah diğer mahlûkat gibi duyularla algılanmış olsaydı dünyanın gerçek rabbi olamazdı. Daha önce işaret edildiği gibi duyularla algılanabilmek için cisim olmak gerekir. Cisim olan her şey de hâdistir/sonradan yaratılmıştır. Öyle ise duyularla algılanmak ezeli olmakla çelişmektedir. Bundan dolayı Allah diğer mahlûkatlara benzemekten münezzehtir.

3. Allah’ın Varlığını O’nun Mahiyetini Tasavvur Etmeden Kanıtlamak

Filozoflar arasında cari olan geleneğin aksine imâmların öğretilerine göre yaratıcıyı aklî olarak tasvirsiz ve kuruntusuz bir şekilde tasdik etmek gerekmektedir.³⁹ Filozoflar, genellikle bir şeyin varlığını tasdik etmek için onun ilmî olarak düşünülmesi ve vasıflarla ihata edilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Oysa Ehl-i Beyt öğretilerinde yaratıcı hakkında hayal gücünden ve tasavvurdan bağımsız ince bir vurgu vardır. Bu minvalde Hz. Ali, “Peygamberler, Allah’ı vasıfları ve cismiyle değil, fiilleriyle ve ona işaret eden mucizeleriyle tanıtmaya yöntemini benimsemişlerdir”⁴⁰ derken bir duasında da “Peygamberlere sen sorulduğunda hiç bir sınırla ve vasıfla tanıtılmadın. Bilakis münkirlerin inkâr edemediği

³⁷E. Küleynî, *a.g.e.*, 1: 78; Ebû Ca‘fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ el-Kummî İbn Bâbaveyh, ‘*Uyuni Ahbari’r-Rızâ*, Neşr-i Cihân, Tahrân 1420, 1: 131.

³⁸M. Meclisî, *a.g.e.*, 3: 38.

³⁹Örneğin, Hz. Ali’nin bir konuşmasının başında şöyle dediği rivâyet edilmektedir: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي مَنَعَ الْأَوْهَامَ أَنْ تَتَّالَ إِلَّا وَجُودَهُ / Kuruntuları kendi mevcudiyetinin dışına ulaştırmayı engelleyen Allah’a hamd olsun (E. Küleynî, *a.g.e.*, 8: 18).

hamd olsun (E. Küleynî, *a.g.e.*, 8: 18).

⁴⁰E. Küleynî, *a.g.e.*, 1: 141.

*âyetlerin senin varlığına işaret etmektedir*⁴¹ dediği de rivâyet edilmiştir. Ca‘fer es-Sâdık da “Akıl, yaratıcıyı sıfatlarıyla ihata ettiğinden değil, onu ikrar etmesi gerektiğine götürmesiyle tanır”⁴² demiştir. Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü üzere Şîa imâmları teccim ve teşbihe başvurmadan Allah’ı bazı fiilleri üzerinden tanıtmışlardır. Onların bu metodunun örneklerini Kur’ân’da Hz. İbrahim’in Nemrut’la, Hz. Musâ’nın Firavun’la yaptığı münazarada müşahede etmek mümkündür.⁴³

Ca‘fer es-Sâdık mezkûr metodu ana hatlarıyla bir münkirle yaptığı bir münazarasında güzel bir şekilde kullanmıştır. Ona göre Allah, inkâr edilemeyeceğinden onun varlığını ispat ve tasdik etme düşüncesi onun inkâr edilmesinin inkârı üzerine bina edilmiştir. es-Sâdık münazarasında bazı şeylerin yapaylığının varlığına işaretle şunları ifade etmiştir: “Teşbih, bileşik olan parçalardan oluştuğu besbelli olan mahlûkun niteliğidir.” Dolayısıyla yapıcıyı/yaratıcıyı teşbihe başvurmadan ispat etmek gerekmektedir. Çünkü yapılmışların/yaratılmışların varlığı ortadadır, yapılmış oldukları da aşikârdır. O halde yapanlarının/var edicilerinin kendilerinden farklı olması icap etmektedir. Eğer sâni‘i da onlar gibi olsaydı; bileşik olmada, parçalardan oluşmada, yokluktan sonra meydana gelmede, küçüklükten büyüklüğe, siyahlıktan beyazlığa, güçlülükten güçsüzlüğe açık olup varlığı ortada olduğundan açıklamaya ihtiyaç duymadığımız diğer haller için değişim geçirmede onlara benzerdi. “Allah’ın varlığını ispatlamak aynı zamanda O’nu sınırlandırmadır” diyenlere es-Sâdık, inkâr ile ispat etme arasında başka bir seçenek bulunmadığından Allah’ın olmadığını nefyetmek varlığını ispatlamak olduğunu, sınırlandırmak olmadığını belirtmiştir. Yaratıcının keyfiyeti hakkında sorulan bir soruya da es-Sâdık, Allah’ın keyfiyetinin olmadığını çünkü keyfiyetin tavsif edilen ve kuşatılan şeylerin özelliği olduğunu Allah’ı başkasına benzetmek suretiyle ispatlamak rubûbiyeti hak etmeyen yaratılmışların sıfatlarıyla ispatlamak olur ki Allah bundan münezzehtir. O, kendisinden başka kimsenin hak etmediği, ortak olmadığı, kuşatmadığı ve bilmediği bir keyfiyete hâiz olduğundan onu yaratılmışların sıfatlarıyla tahdid etmemek gerekmektedir.⁴⁴ Özetle, İmâmların öğretilerinde yaratıcıyı zât ve sıfatlarıyla tasvir etmeye başvurmadan rasyonel bir şekilde kanıtlamanın olduğu görülmektedir.

⁴¹E. Tûsî, *a.g.e.*, s. 33.

⁴²Cu‘fi, *a.g.e.*, s. 118.

⁴³ Ayetlerde geçtiği üzere Nemrut ve Firavun Allah’ın ne olduğunu peygambere soruyorlar. Peygamberlerin verdikleri cevaplar göstermektedir ki muhatap onun fiilleridir onun suretinin nasıllığı değildir. “O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir.” “O, bana yediren ve içirendir.” “Hastalandığımda da O bana şifa verir.” “O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır” (Şu‘arâ, 26/78-81). Firavun, “Ey Mûsâ! Sizin Rabbiniz kimdir?” dedi. Mûsâ, “Rabbimiz, her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren, sonra onlara yol gösterendir” dedi (Taha, 20/49-50).

⁴⁴E. Küleynî, *a.g.e.*, I: 84; E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, s. 246.

4. İmâmların Nefiy ve Ta'til Ekolüne Muhalefetleri

Allah'ı inkâr edenlerin birbirlerinden farklı fikir ve düşünceye sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Onlardan bazısı, Allah'ın somut bir şekilde dünyanın bir yerinde var olmasını ve ispat edilmesini beklemektedir. İmamların da onlara verdikleri cevaplara yukarıdaki başlıklarda değinildi. Onlardan bazısı da en azından imâmlarla yaptıkları münazaralar esnasında Allah'ın sadece dünyanın yaratıcısı değil belki bütün evrenin yaratıcısı ve nizâm vereni olduğu sonucuna varmışlardır. Başka bir tabirle Allah, sadece dünya için ilk muharrik ve ondaki değişikliklerin oluşmasına sebebiyet veren değildir. Bilakis dünyanın bütün eczalarına vücut verendir. Bütün cevherlerinin lahza lahza oluşmasını sağlayandır. Allah bir an bile âlemlere müdahale etmekten vazgeçerse onların hiç bir şeyi kalmaz ve bütün sistemleri çöker. Dolayısıyla evrendeki her şey varlıklarını ve devamlılıklarını Allah'a borçludurlar.

Nefiy kelimesi aslında bilinenin aksine inkâr ve cahd kelimesinin eş anlamlısı değildir.⁴⁵ Onu diğer kelimelerden ayıran anlam yönü şudur: Bir şeyi başka bir şeyden arındırmak, bir şeyi bir şeyden uzaklaştırmaktır.⁴⁶ Her ne kadar ilk bakışta bir yakınlık hissedilse de inkâr ve cahd bilinen anlamdan uzaklaşma manalarını barındırmamaktadır.

İmâmların beyanatlarına bakıldığında konuya özel bir önem verdikleri görülmektedir. Ca'fer es-Sâdık yaratıcıyı ispatlarken nefiy ve teşbihi kabul edenleri şu şekilde eleştirmektedir: O'nu nefyeden/olumsuzlayan, O'nu inkâr etmiş, rabliğini reddetmiş ve iptal etmiş olur. O'nu başkasına benzeten de O'nu rablik niteliğini hak etmeyen, yaratılmışlara özgü niteliklerle olumlamaş olur.⁴⁷ es-Sâdık'ın bazen nefiy kavramı yerine ta'til ifadesini kullandığı görülmektedir.⁴⁸

Allah'ı nefy etmeme dünyayı muattal kılmak değildir. Eğer yaratıcı âlemi yaratıp ondan sonra da onu kendi haline bırakırsa onu muattal kılmış olur. Âlemin ta'til edilmesi Allah'ın ondan nefyedilip uzaklaştırılmasıdır. Bu durumu kabul etmek Allah'a acziyet ve bilgi noksanlığı izafe edeceğinden hem zatını hem de rabliğini inkâr etmekle eşdeğerdir. İmâmlar, Allah'ın rablığına işaret eden şu âyetleri “*Nerede bulunursanız bulunun o sizinle beraberdir.*”⁴⁹ “...Üç kişi gizlice konuşmaz ki, dördüncüleri O olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncuları O olmasın. Bundan daha az yahut daha çok da olsalar, nerede

⁴⁵ İslâm düşüncesinde nefiy ile ilgili ileri sürülen görüşlerin ayrıntısı için bkz. Abdullah Arca, *Fahreddin Râzî'nin Düşüncesinde Allah'ın Sıfatları*, Fecr Yayınları Ankara 2020, s. 57 vd.

⁴⁶Ahmed b. Fâris İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsu'l-Luğâ*, Mektebetu 'Âlâmi'l-İslâmî, Kum 1404,7: 456.

⁴⁷E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, s. 246.

⁴⁸E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, s. 247.

⁴⁹Hadîd, 57/4.

olurlarsa olsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir...»⁵⁰ “Biz, ona şah damarından daha yakınız”⁵¹ zikretmek suretiyle Allah’ın evreni yarattıktan sonra ta’til etmediğini belirtmeye çalışmışlardır.⁵² Bu bilgilerden sonra Allah’ı mahlûkattan ve yaratılıştan uzak tutmaya çalışan inkârcılara Şîa imâmlarının ve âlimlerinin vermiş oldukları cevaplardan birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

Hiçbir mekân O’nun dışında değildir ki O’nun için neredelik düşünülün; O’nun bir benzeri yoktur ki nitelikle vasedilsin; hiçbir şey O’nun ilminden gizli değil ki bir düşünceyle tanınabilsin. O, tüm özelliklerde bütün yaratıklarından farklıdır. Yaratıklarının zatına yerleştirdiği değişimden dolayı zâtının idrak edilmesi mümkün değildir. Ululuk, azamet ve büyüklüğünden dolayı her türlü değişimin dışındadır.⁵³ Gizlidir; ama bir perdenin arkasında olmak suretiyle değil. Açıktır, ama bir şeyin karşısında olarak değil.⁵⁴ Onu birlemek O’nu yaratıklarından ayırt etmektir, Onu yarattıklarından soyutlamak değildir.⁵⁵

Allah varlıklara hulul etmemiş ki, onlardadır denilsin; onlardan uzaklaşmamıştır ki, onlardan ayırır söylensin; onlardan boşalmamıştır ki nerededir? denilsin. Fakat o, münezzehtir. İlmî ve kudreti onları kuşatıp sağlam kılmış, belleyişi onları sayıp bitirmiştir. Ne havanın gizledikleri ne kapkaranlıkların en saklıları ne de yüksek göklerden ve yerin derinliklerinde olanlar O’na gizli kalmıştır.⁵⁶

Allah, her şeyden öncedir; hiçbir şey ondan önce değildir. Allah her şeyden sonradır, O’nun sonu yoktur. Uzaklığı mesafeyle değil, yakınlığı da yaklaşmayla değildir. Latiftir, latifliği cisimleşmeyle değildir. Varlığı yokluktan sonra değildir. Zorlanmayan bir fâildir. Hareket etmeden idare eden bir yöneticidir. İşitme uzvu olmadan işiten, görme uzvu olmadan görendir. Mekânlar O’nu içermez, vakitler O’nu kapsamaz, vasıflar O’nu sınırlamaz, uyuklama O’nu tutmaz. Oluşu vakitlerden, varlığı yokluktan, öncesizliği başlangıçtan öncedir.⁵⁷

Bütün övgüler, cisimleşmeden büyüklüğü giyinen, benzeri olmadan yüceliklere bürünen, zevale uğramadan arşa yerleşen, uzaklaşmadan ve temas etmeden yaratıklarına karşı yüce ve aşkın olan Allah’adır.⁵⁸ Allah her şeye hâkimdir, bütün mekânlara gitmeden oralarda

⁵⁰Mücadele, 58/7.

⁵¹Kâf, 50/16.

⁵²E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, s. 247.

⁵³E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, s. 244.

⁵⁴E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, s. 56.

⁵⁵Ebû Alî Emînüddîn (Emînü’l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *İhticâc ala Ehli’l-Lucâc*, (thk. Muhammed Bâkır el-Horasân), Nâşir-i Murtezâ, Meşhed 1401, 1: 299.

⁵⁶E. Küleynî, *a.g.e.*, 1: 153.

⁵⁷E. Küleynî, *a.g.e.*, 1: 138.

⁵⁸E. Küleynî, *a.g.e.*, 1: 141.

hazır olandır. Hiçbir dokunma duyusu O'na dokunamaz, hiçbir hissetme duyusu O'nu hissedemez.⁵⁹ Hamd, cismi olmadan kibriya elbisesini giyen, birine benzemeden celâl elbisesine bürünen, zevâli olmadan arşta oturan, kullarından uzak olmadan onlardan üstün olan, onlara dokunmadan onlara yakın olan, bir ölçüyle ölçüsü son bulmayan Allah'a mahsustur.⁶⁰

Allah, her yüceden daha yüce, her yakından daha yakındır. Yaratıklarına görülmeden onlara tecelli etmiştir. O görüntüde en yüce olandır. Teklik ve tevhitte seçkin olmak istediği için nuruyla gizlendi, yüceliğinde ululandı ve mahlûkatına gizli kaldı. Kendi tarafından kulları için kesin delil olmaları, onların amel ve davranışlarına şahit olmaları için kullarına peygamberler gönderdi. Onlara müjdeleyici ve uyarıcı nebiler gönderdi; böylelikle helâk olan apaçık delil üzere helâk olsun ve hidayet bulan da apaçık bir delil üzere yaşasın.⁶¹

O eşyaya hulul etmemiştir ki onlarda olduğu söylensin, onlardan ayrılmamıştır ki onlardan ayırılır denilsin, O'nun olmadığı yer yoktur ki nerededir? denilsin. Yapışmakla bir şeye yakın, ayrılmakla da uzak değildir, belki O keyfiyetsiz olarak eşyadadır. O, bize şah damarından daha yakın, her uzağın benzerliğinden daha uzaktır.⁶²

Mezkûr açıklamalarda da görüldüğü üzere Şîî imâmın düşüncesinde deistlerin iddialarının aksine⁶³ Allah, mahlûkatı yarattıktan sonra onlara sadece ilk hareketi veren muharrik değildir.⁶⁴ Allah, nesnelere varlığının devamında hiçbir rolü olmayan, bir masayı yaptıktan sonra onunla bağı kesilen ve masayı kendi haline bırakan bir marangoz gibi değildir. Bilakis Allah'ın evrenleri ve içindekileri idare etmesi ışığın an be an bir enerji santraline bağlı kalması gibi devamlıdır.

---

⁵⁹E. Küleynî, *a.g.e.*, 1: 142.

⁶⁰E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, s. 33.

⁶¹E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, s. 73.

⁶²E. İbn Bâbeveyh, *a.g.e.*, s. 79.

⁶³ Farklı inanç sistemlerine sahip olan deistlerin iddialarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Aydın, *a.g.e.*, s. 180; Ahmet Ceylan, "Deist Tanrı Tasavvuru ve Hayata Yansımaları", *Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sakarya 2005, s. 181 vd; Mehmet Akif Altunışık, "İlk Deistlere Göre Deizmin Temel İnançları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi C. 19, S. 2*, Samsun 2019, s. 616 vd; Mahsum AYTEPE, "Deizm-Bilim İlişkisi ve İslam Düşüncesi", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, C. 3, S. 1*, Kıbrıs 2017, s. 115 vd.

⁶⁴ Bu düşüncenin temsilcilerinden biri de Aristoteles'tir. İlgili konuda detaylı bilgi için bkz. Mehmet Salmazzem, *Kur'an'a Materyalist Yaklaşımlar*, Fecr Yayınları, Ankara 2020, s. 37-38.

Sonuç

Tarih boyunca inkârcularla tartışıp Allah'ın varlığını ispatlamaya çalışan çok sayıda âlimin olduğu bilen bir gerçektir. Ateistlerle tartışmalarda bulunmak suretiyle Allah'ın varlığını temellendirmeye çalışanlardan önemli bir halka da İmâmiyye Şîası'nın imamlarıdır. Şîa imâmlarının Allah'ın varlığını temellendirmek ve O'nun her şeyin yaratıcısı olduğunu ispatlamak için hem fitrî hem de aklî birçok delil kullandıkları müşahede edilmiştir.

Allah'ın görünmezliğine dayanarak onu inkâr eden münkirlere imâmın ilk aklî delili insanın hissedilen bütün evreni ihata edemeyeceğini hatırlatıp bunun üzerinden Allah'ı inkâr etmelerinin aklî olmadığını onlara kabul ettirmeye çalışmalarıdır. Böylelikle münkirleri Allah'ı inkârdan O'nun var olma ihtimaline taşımayı hedeflemişlerdir. Bunun ardından Allah'a inanmayanları yaratıcının var olma ihtimaline taşıdıktan sonra başta burhân-ı hudûs olmak üzere birçok akli delilleri kullanarak bu kişileri ikrâr ve iman makamına çıkarmayı amaçlamışlardır. Böylelikle imâmlar evreni yaratan yaratıcının duyularla hissedilemeyeceğini teşbih gibi mahlûkata ait olan vasıflar üzerinden de onu tanımlamanın mümkün olamayacağına işaret etmişlerdir.

İmâmlar, yaratıcının evreni yaratıp ona ilk hareketi verdikten sonra onun işine karışmadığını iddia edenlerin iddialarını reddetmiş, evrene bir an bile karışmasa bütün düzenin alt üst olacağını vurgulamışlardır. Allah, evrendeki her şeyin yaratıcısıdır ve insanlar onun verdiği irade ile hayatlarını idame ettirmektedirler.

Kaynaklar

- ALLÂME EL-HİLLÎ, C., *Keşfu'l-Murâd fi Şerhi Tecrîdi'l-İtikâd*, Müessesetü Neşri'l-İslâmî, Kum 1413.
- ALTUNIŞIK, M. A., “İlk Deistlere Göre Deizmin Temel İnançları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 19, S. 2, Samsun 2019, s. 615-642.
- ARCA, A., *Fahreddin Râzî'nin Düşüncesinde Allah'ın Sıfatları*, Fecr Yayınları Ankara 2020.
- AYDIN, M., *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İzmir 1999.
- AYTEPE, M., “Deizm-Bilim İlişkisi ve İslam Düşüncesi”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 1, Kıbrıs 2017, s. 113-136.
- CEYLAN, A., “Deist Tanrı Tasavvuru ve Hayata Yansımaları”, *Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sakarya 2005, s. 181-203.
- CU'FÎ, M., *Tevhîdu'l-Mufaddal*, İntişâratu Mektebetu'd-Dâverî, Kum 1969.
- İBN BÂBAVEYH, E., *'Uyuni Ahbari'r-Rızâ*, Neşr-i Cihân, Tahrân 1420.
- İBN BÂBEVEYH, E., *et-Tevhîd*, Müessesetü Neşri'l-İslâmiyye, Kum 1398.
- İBN EBÎ'L-HADÎD, E., *Şerhu Nehcü'l-Belâğa li İbn Ebî'l-Hadîd*, Mektebu Âyetullah el-Me'reşî en-Necefî, Kum 1404.
- İBN FÂRİS, A., *Mu'cemu Mekâyîsu'l-Luğâ*, Mektebetu Â'lâmi'l-İslâmî, Kum 1404.
- İBN TÂVÛS, A., *Felâhu's-Sâil*, Sâzmân-ı Tebliğât-ı İslâmî, Tahrân 1388.
- İSFEHÂNÎ, R., “Atl”, *el-Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, (çev. Abdulbaki Güneş -Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2012, s. 708-709.
- KÂDİ ABDULCABBAR, E., *Şerhu Usuli'l-Hamse*, thk. Abdulkerim Osman, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire 1996.
- KÜLEYNÎ, E., *el-Kâfî*, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Tahrân 1365.
- MECLİSÎ, M., *Bihâru'l-Envâr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1403.
- RADÎ, Ş., *Nehcü'l-Belâğa*, thk. Sübhî es-Sâlih, Dâru'l-Kutubi'l-Lübnâniyye Lübnân 2004.
- RAZÎ, S., *Nehcü'l-Belâğa*, thk. Seyyid Ali Hüseyinî Buhtî, (Çev. Kadri Çelik), Kevser Yayınları, İstanbul 2013.

SALMAZZEM, M., *Kur'ân'a Materyalist Yaklaşımlar*, Fecr Yayınları, Ankara 2020.

SİNANOĞLU, M., “Muattıla”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C, 30, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 330-331.

ŞEHRİSTÂNÎ, E., *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*, thk, Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

TABERSÎ, E., *İhticâc ala Ehli'l-Lucâc*, (thk. Muhammed Bâkır el-Horasân), Nâşir-i Murtezâ, Meşhed, 1401.

TAFTAZÂNÎ, S., *Şerhu'l-Akâid*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991.

TAYLOR, A. E., “Tabiattan Tanrıya” (çev. Mehmet Aydın), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 3, İzmir 1986, s. 235-243.

TOPALOĞLU, B., “Hudûs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 304-309.

TÛSÎ, E., *el-Emâlî*, Dâru's-Sekâfe, Kum 1414.

TÛSÎ, E., *Misbâhu'l-Müctehid*, Müessesetu Fıkhu's-Şîa, Beyrût 1411.

VAJDA, G., “Bazı Şîi-İsnâ-Aşeriyye Yazarlarına Göre Allah'ın Görülmesi (Rü'yetullah) Meselesi”, Çev. Sabri Hizmetli, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 28, Ankara 1981, s. 369-393.

YARDIM, M. N., *Yunus Emre Divanı*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1999.

YASA, M., “Tanrı Kavramının Ateolojik Yorumu ve Ateistik ‘Görerek İnan’ Savı: Bir Paradoksun Aldatıcı Yönünün Çözümüne Doğru”, *Ekev Akademi Dergisi*, S: 13, Basım Yeri Yok 2002, s. 73-85.

YÜKSEL, E., *Sistematik Kelâm*, İz Yayınları, İstanbul 2011.